

Οι “ασθενείς” γλώσσες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η στάση τους απέναντι στο γλωσσικό ηγεμονισμό: η περίπτωση της ρομανές

Χατζησαββίδης Σωφρόνης, καθηγητής Γλωσσολογίας στο Α.Π.Θ.

Οι γλώσσες εμφανίζονται σε κάθε εποχή -δομικά, μορφολογικά και σημασιολογικά- σε μια κατάσταση, η οποία δεν είναι τυχαία αλλά αποτέλεσμα της δικής τους ιστορίας και της σχέσης τους με άλλες γειτονικές και μη γειτονικές γλώσσες. Όσον αφορά το δεύτερο παράγοντα, τη διαμόρφωση δηλαδή της γλώσσας από τη σχέση της με άλλες γλώσσες, αυτό που μας διδάσκει η ιστορία -και όχι μόνο της ελληνικής- είναι ότι οι “ασθενείς” γλώσσες δέχονταν σχεδόν “αδιαμαρτύρητα” πάντοτε τον επεκτατισμό που ασκούσαν οι “ισχυρές” γλώσσες. Στο παρελθόν -όσο γνωρίζουμε από την ιστορία- η σχέση “ασθενούς” και “ισχυρής” γλώσσας διαμορφωνόταν με βάση τη σχέση κατακτητή-κατακτημένου. Έμπαιναν δηλαδή και οι γλώσσες, όπως και οι άνθρωποι, στο εμφανές παιχνίδι της σχέσης εξουσιάζοντος και εξουσιαζομένου· “ισχυρή” γλώσσα ήταν η γλώσσα του πρώτου, ενώ “ασθενής” ήταν η γλώσσα του δεύτερου. Οι όποιες εξαιρέσεις εμφανίζονται στην ιστορία υφίστανται μάλλον για να επιβεβαιώνουν τον κανόνα.

Τους τελευταίους αιώνες, μετά την ίδρυση των εθνικών κρατών και τη δημιουργία των εθνικών γλωσσών, και ιδίως λόγω της κινητικότητας των κοινωνικών ομάδων και των λαών, τα πράγματα έχουν αλλάξει. Για να αποκτήσει μια γλώσσα ισχύ και να ασκήσει τον ηγεμονισμό της σε άλλες γλώσσες δεν απαιτείται κάποια κατάκτηση εδαφών· αρκεί η διαμόρφωση ενός οικονομικού και πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, η ευόδωση του οποίου απαιτεί την άρση των γλωσσικών εμποδίων, τα οποία τίθενται από την ύπαρξη των διαφορετικών γλωσσών. Η οικονομική λοιπόν και πολιτισμική ανωτερότητα είναι αυτή που διαμορφώνει την “ισχυρή” γλώσσα και η αντίστοιχη κατώτερότητα την “ασθενή” γλώσσα. Επομένως μπορούμε να διαχωρίσουμε τις γλώσσες σε “ισχυρές” και σε “ασθενείς” μιλώντας όχι με γλωσσολογικούς όρους αλλά με οικονομικοπολιτισμικούς. Στο χώρο της Ε.Ε. είναι σήμερα γνωστό ποιες από τις ένδεκα εθνικές γλώσσες των δεκαπέντε κρατών-μελών της Ε.Ε. είναι “ισχυρές” και ποιες είναι “ασθενείς”, γιατί είναι γνωστό ποια από τα κράτη διαθέτουν οικονομική και πολιτισμική δύναμη και ποια όχι. Πρώτιστα η αγγλική και κατά δεύτερο λόγο η γαλλική και η γερμανική, αλλά ακόμη και η ιταλική και η ισπανική διαθέτουν έναν κυρίαρχο λόγο όχι μόνο μέσα στα όργανα αλλά και στους κατοίκους της Ε.Ε. και ασκούν, άλλη λιγότερο και άλλη περισσότερο, -ανάλογα με την επιρροή που διαθέτουν κάθε φορά και σε κάθε περίπτωση- το γλωσσικό ηγεμονισμό στις άλλες γλώσσες της Ε.Ε. Η κάθε μία από αυτές, εκτός της αγγλικής, είναι ταυτόχρονα “ισχυρή” απέναντι σε άλλες γλώσσες και “ασθενής” απέναντι σε κάποιες άλλες. Έτσι σήμερα μέσα στην Ε.Ε., σε επίπεδο εθνικών γλωσσών, έχουν διαμορφωθεί τρία επίπεδα γλωσσικών ηγεμονισμών, τα οποία έχουν ως εξής: στο πρώτο επίπεδο βρίσκεται η αγγλική, στο δεύτερο επίπεδο η γαλλική, η γερμανική, η ισπανική και η ιταλική, και στο τρίτο επίπεδο βρίσκονται η ολλανδική, η δανέζικη, η ελληνική, η πορτογαλική, η σουηδική και η φιλανδική.

Οι γλώσσες που βρίσκονται στο τρίτο επίπεδο και λιγότερο οι γλώσσες του δεύτερου επιπέδου βιώνουν τον ηγεμονισμό των γλωσσών που βρίσκονται σε ανώτερο επίπεδο με διάφορους τρόπους, οι οποίοι τις

οδηγούν σε ρητές και άρρητες πρακτικές, οι οποίες γίνονται εμφανείς τόσο σε επίπεδο ατομικό όσο και σε επίπεδο συλλογικό. Μερικές από αυτές τις πρακτικές είναι η αυξανόμενη ποσότητα λεξιλογικών δανείων από τις “ισχυρές” γλώσσες, η εισαγωγή στην εκπαίδευση μαθημάτων εκμάθησης μίας ή περισσότερων “ισχυρών” γλωσσών, η παραγωγή επιστημονικού έργου και δημοσιευμάτων σε “ισχυρές” γλώσσες, με χρήση του μη ακροαματικού σχεδιασμού (referee design) (Bell 1991, 126-146) κυρίως στις διαφημίσεις και εν μέρει και στο δημοσιογραφικό λόγο, με υιοθέτηση αμετάφραστης ορολογίας προερχόμενης από κάποια “ισχυρή” γλώσσα κτλ. Από την άλλη οι ομιλητές της “ασθενούς” γλώσσας εκφράζουν τη στάση τους είτε αποδεχόμενοι την ηγεμονία των “ισχυρών” γλωσσών στο όνομα μιας ομογενοποίησης της κοινωνίας της Ε.Ε., που περνά μέσα από τη χρήση κοινής γλώσσας από τα μέλη της κοινωνίας αυτής, είτε αντιδρώντας προς την ηγεμονία αυτή με έκφραση φόβων για την υπόσταση και το μέλλον της “ασθενούς” γλώσσας. Η στάση βέβαια της επιστήμης και ιδιαίτερα της Γλωσσολογίας είναι η στάση του παρατηρητή, εκτιμητή και αναλυτή των φαινομένων αυτών και των προερχόμενων από αυτά αποτελεσμάτων· σε καμιά περίπτωση δεν αναλαμβάνει το ρόλο του αξιολογητή.

Πέραν όμως της κατάστασης αυτής που αφορά τις σχέσεις γλωσσικής ισότητας μεταξύ των εθνικών γλωσσών της Ε.Ε., υφίσταται και μια άλλη σχέση γλωσσικού ηγεμονισμού μεταξύ των εθνικών γλωσσών και των μη επίσημων γλωσσών (διαλέκτων, μη διαλεκτικών γλωσσικών μορφών και γλωσσών, οι οποίες δεν υφίστανται ως κοινές αλλά με τη μορφή διαλέκτων και ιδιωμάτων), τις οποίες συναντούμε σε όλες σχεδόν τις χώρες της Ε.Ε. Όλες αυτές οι μειονοτικές γλώσσες δέχονται τον ηγεμονισμό των επίσημων εθνικών γλωσσών και συρρικνώνονται δομικά και λειτουργικά. Μερικές από αυτές, όπως τα βάσκικα, τα φριζικά, τα σαρδηνικά κ. ά., αντιστέκονται λόγω της έντονης προσπάθειας που καταβάλλουν οι ομιλητές τους για τη διατήρησή τους.

Μια ξεχωριστή περίπτωση μειονοτικής γλώσσας, η οποία βρίσκεται στη θέση της “ασθενούς” γλώσσας τόσο μέσα στην Ε.Ε. όσο και σε άλλες χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου, είναι η ρομανές. Η περίπτωση της ρομανές είναι ξεχωριστή για δύο κυρίως λόγους: α) διότι ομιλείται σε όλες τις χώρες της Ε.Ε. και β) διότι δεν αποτελεί μια ενιαία γλώσσα αλλά ένα νεφέλωμα από πολλές διαλέκτους και ιδιώματα, που σε μερικές περιπτώσεις παρουσιάζουν τέτοιες διαφορές που δυσχεραίνουν κατά πολύ τη μεταξύ των ομιλητών τους επικοινωνία.

Η ρομανές με τις διάφορες μικρές και μεγάλες παραλλαγές της είναι σήμερα γνωστό ότι αποτελεί τον απόγονο της γλώσσας ή των γλωσσών που μιλούσαν ορισμένοι κάτοικοι της βόρειας Ινδίας πριν από δέκα περίπου αιώνες (Mroz 1990, 3-14) και οι οποίοι για άγνωστους μέχρι στιγμής λόγους αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν μια μακρόχρονη πορεία προς τα δυτικά ζώντας συνεχώς μια νομαδική ζωή, στο περιθώριο πάντα των κοινωνιών που τους φιλοξενούν. Στην Ευρώπη, από τα στοιχεία που έχουμε μέχρι στιγμής, άρχισαν να εμφανίζονται ομάδες Ρομ γύρω στον 14ο με 15ο αι. και γίνονται δεκτοί από τους γηγενείς κατοίκους με κάποια επιφύλαξη, έκπληξη και ανησυχία.

Σήμερα στις δεκαπέντε χώρες της Ε.Ε. ζουν, σύμφωνα με ανεπίσημους και όχι ασφαλείς υπολογισμούς, γύρω στα 1.500.000 έως 1.900.000 άτομα τσιγγάνικης καταγωγής (Liégeois 1994, 34). Από αυτά ομιλούν τη

ρομανές λιγότερα από 500.000 άτομα (Lié geois 1994, 39). Τόσο η γλώσσα όσο και οι συνήθειες των Ρομ (επαγγέλματα, έθιμα, τρόπος ζωής, κοινωνική οργάνωση κτλ.) διαφέρουν από ομάδα σε ομάδα, ώστε να είναι δύσκολο να μιλήσουμε για μια αμιγώς κοινή φυλετική ομάδα και για μια κοινή γλώσσα. Πιο εύκολο είναι να μιλήσουμε για ένα “μωσαϊκό διαφορετικών ομάδων” (Lié geois 1994, 61), το οποίο χαρακτηρίζεται από μια συμπληρωματικότητα (complémentarité) των στοιχείων που αποτελούν αυτό το μωσαϊκό.

Οι διάφοροι διάλεκτοι και τα ιδιώματα της ρομανές που μιλούν σήμερα οι Ρομ που ζουν στην Ε.Ε. προέρχονται κατά βάση από τα σανσκριτικά και ορισμένες γλώσσες της βόρειας Ινδίας (παντζάμπι, χίντι, νεπάλι κ. ά.) και έχουν δεχτεί έντονες επιδράσεις όχι μόνο από γλώσσες της Ασίας (περσικά, αραβικά, τουρκικά) και της ανατολικής Ευρώπης (αρμένικα, ελληνικά, ρουμάνικα) αλλά, κυρίως στα νεότερα χρόνια, και από γλώσσες της δυτικής Ευρώπης· έχουν μάλιστα επηρεάσει λεξιλογικά όλες αυτές τις γλώσσες, κυρίως σε αργκοτικά ιδιώματα. (βλ. Χατζησαββίδης, 1995)

Οι ομιλητές της ρομανές της Ε.Ε. είναι όλοι τους δίγλωσσοι ή και πολύγλωσσοι. Εκτός από τη ρομανές ομιλούν και την επίσημη γλώσσα της χώρας στην οποία ζουν. Έτσι, ενώ οι ανάγκες επικοινωνίας με το περιβάλλον τους εξυπηρετούνται με την επίσημη-εθνική γλώσσα, η ρομανές που χρησιμοποιούν επιτελεί δευτερευόντως καθαρά επικοινωνιακές λειτουργίες και πρωτευόντως λειτουργίες αναγνώρισης και διάκρισης μεταξύ των μελών της τσιγγάνικης κοινωνίας, τόσο σε ενδοφυλετικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Για παράδειγμα ο τουρκόφωνος Ρομ της Ελλάδας που επιθυμεί να δείξει την ιδιαίτερη ταυτότητά του προς έναν τουρκόφωνο ή μη Ρομ θα χρησιμοποιήσει το ρήμα [okwɔrɔm] (=διαβάζω), ενώ αν δεν επιθυμεί κάτι τέτοιο θα χρησιμοποιήσει το ρήμα [dʒavasɑrˈʏn] (=διαβάζω).

Ο περιορισμένος αριθμός των λειτουργιών της ρομανές, που τη διαφοροποιεί ως όργανο επικοινωνίας από τις επίσημες εθνικές γλώσσες, είναι προφανώς αποτέλεσμα της μακρόχρονης συρρικνωτικής της εξέλιξης, των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών μέσα στις οποίες έζησαν και ζουν οι Ρομ και των αντιστάσεων που ανέπτυξαν οι ομιλητές της. Πάντως η ιδιόρρυθμη γλωσσική πραγματικότητα που έχουν διαμορφώσει οι ομιλητές της ρομανές δημιουργεί στον ερευνητή αμφιβολίες για το αν μπορεί να προσεγγίσει τη ρομανές και τις στάσεις των ομιλητών της με τρόπο ανάλογο με αυτόν που μπορεί να προσεγγίσει τις επίσημες εθνικές γλώσσες. Κάτω από την επίδραση αυτής της αμφιβολίας θα πρέπει να σκεφτούμε και να εξετάσουμε τη σημασία και τη λειτουργία του αντιθετικού ζεύγους “ισχυρές”-“ασθενείς” γλώσσες στα μέλη των ομιλητών της ρομανές. Είναι πολύ πιθανό η σημασία και η λειτουργία του ζεύγους αυτού να λειτουργεί διαφορετικά από ό,τι στους ομιλητές των επίσημων εθνικών γλωσσών. Η πιθανότητα αυτή γίνεται σχεδόν βεβαιότητα, αν αναλογιστεί κανείς ότι οι όροι μέσα από τους οποίους πηγάζει ο χαρακτηρισμός “ισχυρή” και “ασθενής” γλώσσα είναι καθαρά κοινωνικοί και είναι απόρροια των οικονομικών και πολιτισμικών σχέσεων που αναπτύσσονται σε διαφορετικές γλωσσικές ομάδες. Και είναι γνωστό -όχι μόνο στους Τσιγγανολόγους- ότι οι όροι που διέπουν τις κοινωνίες των Ρομ είναι λίγο ή πολύ διαφορετικοί από τους όρους που διέπουν τις δυτικού τύπου κοινωνίες. Η διαφοροποίηση των όρων είναι επόμενο να αντανακλά και στην ποιοτική διαφοροποίηση

των αξιών της κοινωνίας των Ρομ. Και οι διαφοροποιημένες αυτές αξίες είναι πολύ πιθανό να επενδύουν σημασιολογικά το ζεύγος “ισχυρή”-“ασθενής” γλώσσα διαφορετικά. Γι’ αυτό θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να διερευνήσουμε ρητές και άρρητες γλωσσικές στάσεις και πρακτικές των ομιλητών της ρομανές για να διαπιστώσουμε το νόημα του γλωσσικού ηγεμονισμού στη ρομανές.

Οι ομιλητές της ρομανές, όπως προκύπτει από συζητήσεις που είχα κατά καιρούς με Ρομ της Ελλάδας, όταν μιλούν για τη γλώσσα τους, εκφράζουν προεπισημονικές απόψεις, όπως για παράδειγμα ότι η γλώσσα τους δεν παραδίδεται σε γραπτό λόγο, γιατί δεν είναι δυνατό να γραφτεί ή ότι η γλώσσα τους δεν έχει γραμματική. Οι κάπως μεγαλύτερης ηλικίας μάλιστα εκφράζουν απόψεις που κινούνται στο χώρο της θρησκευτικής μυθολογίας, όπως για παράδειγμα ότι όταν μοίραζε ο θεός γράμματα στους διάφορους λαούς, οι Ρομ ξέχασαν να πάνε και γι’ αυτό η γλώσσα τους δεν έχει γράμματα. Θεωρούν επίσης ότι η ενασχόληση με τη ρομανές είναι έργο ανάξιο λόγου, γιατί κατά την άποψή τους είναι γλώσσα χωρίς ενδιαφέρον.

Γενικά δείχνουν κάποιο ενδιαφέρον για την εκμάθηση της εθνικής γλώσσας της χώρας στην οποία ζουν αλλά, εκτός από μερικές σπάνιες περιπτώσεις, δε δείχνουν ενδιαφέρον για τη συστηματική εκμάθηση της ρομανές. Σε καμιά χώρα της Ε.Ε., όσο τουλάχιστον είναι γνωστό από τα σχετικά δημοσιεύματα, δε δημιουργήθηκε μέχρι στιγμής καμιά κίνηση από Ρομ για αναγνώριση της ρομανές ως επίσημης μειονοτικής γλώσσας, ενώ -όπως είναι γνωστό- είναι πολύ συχνά τα αιτήματα των Ρομ προς τις κυβερνήσεις και τους διεθνείς οργανισμούς για δικαίωμα στην (εθνική) εκπαίδευση, για πολιτικά και άλλα δικαιώματα κτλ.

Μια άλλη χαρακτηριστική στάση που σχετίζεται με τον τρόπο που βλέπουν οι ομιλητές της ρομανές τη γλώσσα τους είναι η αντιμετώπιση των μη Ρομ, όταν οι τελευταίοι επιχειρούν να επικοινωνήσουν με κάποιες λέξεις ή φράσεις της ρομανές. Στις περιπτώσεις αυτές οι Ρομ εκφράζουν έκπληξη, επιφύλαξη ή και ειρωνεία. Συχνά επίσης απαντούν παραπλανητικά στην ερώτηση ενός μη Ρομ “ποια είναι η γλώσσα που μιλάτε;”

Οι στάσεις και οι απόψεις αυτές που εκφράζουν οι ομιλητές της ρομανές και άλλες παρόμοιες που πιθανόν δε γνωρίζουμε συνθέτουν μια ιδιότυπη θέση των ομιλητών απέναντι στη γλώσσα τους, που είναι σε πολλά σημεία διαφορετική από τη θέση που έχουν οι ομιλητές εθνικών ή και μειονοτικών γλωσσών. Πρόκειται κατά τη γνώμη μας για μια στάση που καθορίζει την ιδιαιτερότητα της σχέσης της ρομανές με τις άλλες γλώσσες. Σύμφωνα με μια πρόχειρη ερμηνεία, θα μπορούσε να πει κανείς πως θεωρείται από τους ομιλητές της “ασθενής” και υποτάσσεται χωρίς αντιστάσεις στο γλωσσικό ηγεμονισμό που ασκείται από την “ισχυρή” εθνική γλώσσα. Θεωρούμε όμως ότι η άποψη αυτή είναι φαινομενική. Η πραγματικότητα πρέπει να είναι διαφορετική. Καταρχήν στηριζόμενοι στη γενική διαπίστωση ότι οι κοινωνίες των Ρομ παρουσιάζουν ένα διαφορετικό status από αυτό των μη Ρομ και τις στάσεις των ομιλητών της σχετικά με τη συστηματική εκμάθησή της και την αναγνώρισή της, στάσεις στις οποίες αναφερθήκαμε προηγουμένως, μπορούμε να συμπεράνουμε πως η αντίληψη της γλωσσικής “ισχύος” στους ομιλητές της ρομανές δεν αποδίδεται σε γλώσσες αλλά σε γλωσσικές χρήσεις -ανεξάρτητα από τη γλώσσα- που περιέχουν μεγάλο

βαθμό επικοινωνιακής αποτελεσματικότητας. Σ' αυτό συνηγορεί και η υπόθεση του Philippe de Marne (1988, 34), ο οποίος ερμηνεύει την αδυναμία πολιτικής οργάνωσης των ομάδων των Ρομ στο γεγονός ότι γι' αυτούς η μόνη αναγνωρισμένη και αποδεκτή εξουσία (prouvoir) είναι η εξουσία του λόγου (parole).

Έπειτα οι προεπισημονικές απόψεις που εκφράζουν οι ομιλητές της ρομανές περί αδυναμίας γραπτής έκφρασης της και περί απουσίας γραμματικής δεν εκλαμβάνονται, όπως τουλάχιστον συμπεραίνουμε από τον τρόπο με τον οποίο το υποστηρίζουν, ως στοιχεία “ασθενείας” αλλά ως εγγενή στοιχεία της γλώσσας τους που τη διαφοροποιούν από τις άλλες γλώσσες που διαθέτουν και γραπτή έκφραση και Γραμματική, η δε έκπληξη και επιφύλαξη, με τις οποίες αντιμετωπίζουν το μη φυσικό ομιλητή της ρομανές σε συνδυασμό με την απουσία διαδικασιών για τη συστηματική εκμάθηση της γλώσσας τους προδίδουν μια αντίληψη περί του δυσκολομάθητου της γλώσσας τους, με τους όρους τουλάχιστον που ισχύουν για άλλες γλώσσες, αντίληψη η οποία μπορεί να ερμηνευθεί και ως κατοχή ενός προνομίου που δεν μπορεί να το κατέχει ένα άτομο που δε “ζυμώθηκε” στην κοινωνία τους. Από την άποψη αυτή η κατοχή του προνομίου αυτού είναι ένα είδος “ισχύος”.

Τις απόψεις αυτές που εκπορεύονται από τις ρητές στάσεις των ομιλητών της ρομανές έρχεται να στηρίξει και ένα γλωσσικό στοιχείο, μια λέξη, η οποία υφίσταται σε όλες τις διαλέκτους και τα ιδιώματα της ρομανές: πρόκειται για τη λέξη gadzs, με την οποία δηλώνεται ταυτόχρονα η ταυτότητα και η ετερότητα των Ρομ. Σημαίνει ο “χωρικός” (Barthelemy, x.x.e., 48 και Valet 1986, 45) ο “αλλόφυλος, αλλογενής” Paspatis 1870, 235), ο μη Τσιγγάνος (Messing 1987, 65) και γενικά ο ξένος προς τους Ρομ και την κουλτούρα τους. Ο Philippe de Marne (1988, 34) ορίζει τον gadzs “ως τον άνθρωπο μιας χώρας ,και για την ακρίβεια τον άνθρωπο της χώρας μέσα στην οποία ζει ο Ρομ”. Η λέξη αποκτά συνδηλώσεις θετικές, ουδέτερες ή αρνητικές ανάλογα με την περίπτωση και ανάλογα με τις σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ των Ρομ και των μη Ρομ σε διάφορους τομείς κοινωνικής δραστηριότητας. Όσον αφορά τη ρομανές και τις σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ αυτής και των επίσημων εθνικών γλωσσών της E. E., η λέξη gadzs παίρνει μια αρνητική συνδήλωση προς τις άλλες γλώσσες (τις γλώσσες των gadzθ) και θεωρείται ισχυρή μόνον όσον αφορά το λόγο που παράγεται μέσα στην ομάδα και για συγκεκριμένες δραστηριότητες, οι οποίες περιέχουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κουλτούρας των Ρομ και για τις οποίες φαίνεται πιο αποτελεσματική η γλωσσική επένδυση με τη ρομανές. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις και δραστηριότητες η ρομανές σε σχέση με τις γλώσσες των gadzθ έχει ουδέτερη ή θετική συνδήλωση και θεωρείται ισότιμη ή “ασθενής”. Η τριπλή λοιπόν συνδήλωση της κοινής αυτής λέξης στους Ρομ της Ευρώπης αντανάκλα και μια τριπλή συνδήλωση στην έννοια της γλωσσικής ισχύος, όπως την αντιλαμβάνονται οι ομιλητές της ρομανές. Η ισχύς λοιπόν και η μη ισχύς της μιας γλώσσας έναντι της άλλης δεν αποτελούν για τους Ρομ αξιολογικά κριτήρια ανάλογα με την έννοια που έχουν στη σύγχρονη δυτικοευρωπαϊκή σκέψη του κλασικού ορθολογισμού που θεωρεί πως μόνο οι αντιλήψεις της Δύσης είναι ορθές. Στην περίπτωση των ομιλητών της ρομανές κυριαρχεί μάλλον η αντίληψη του κλασικού σχετικισμού.

Συχνά οι ομιλητές της ρομανές δίνουν στη γλώσσα τους τα χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες μιας συνθηματικής-κρυφής γλώσσας,

κάτι που ευνοείται από πολλούς παράγοντες, όπως είναι η διαφορετική φωνητική, μορφολογική και κυρίως λεξιλογική δομή από όλες τις γλώσσες και διαλέκτους που χρησιμοποιούνται στις χώρες της Ε.Ε., η απουσία γραπτού λόγου και συστηματικής εκμάθησης της ρομανές, πράγμα που κάνει αδύνατη την απόκτησή της από τους μη Ρομ, και προπαντός ο τρόπος ζωής και οι δραστηριότητες (επαγγελματικές κ.ά.) των Ρομ που ζουν στην Ε.Ε.

Όπως συμβαίνει και με άλλες συνθηματικές γλώσσες, η ρομανές αποκτά τη λειτουργία της κρυφής γλώσσας, όταν είναι παρόντες σε μια επικοινωνία και ομιλητές που δε γνωρίζουν τη ρομανές. Η πραγματικότητα αυτή διαπιστώθηκε και σε Ρομ της Ελλάδας κατά την προσωπική μου έρευνα αλλά και από άλλους ερευνητές. Ο F.D. Malcahy (1979, 11-28), αναφερόμενος στη διάλεκτο των Ρομ της Ισπανίας *calé* επιβεβαιώνει τη χρήση της ως κρυφής γλώσσας και αναφέρει ένα γεγονός, πολύ γνωστό στους ομιλητές της *calé*, κατά το οποίο η σύζυγος ενός καταζητούμενου από την αστυνομία Ρομ κατάφερε με τη χρήση της διαλέκτου ως συνθηματικής να αποτρέψει τη σύλληψή του. Τη συνθηματική χρήση της ρομανές επιβεβαιώνει και η Pertti Valtonen (1979, 121-124) στους Φιλανδούς Ρομ σε περιπτώσεις εμπορικών συναλλαγών με αστυνομικούς. Μάλιστα υποστηρίζει πως η επιθυμία των Ρομ της Φιλανδίας να κρατήσουν τη γλώσσα τους κρυφή από τους μη Ρομ απέτρεψε την έκδοση ενός Αλφαβηταρίου της ρομανές, παρά την ολοκλήρωση της σύνταξής του και την περάτωση των διαδικασιών για την έκδοσή του. Η τάση διατήρησης της ρομανές ως ενός “εσωτερικού κώδικα επικοινωνίας” διαπιστώνεται και σε έρευνα που έγινε σε Ρομ της Ελλάδας (Γ.Γ.Α.Ε. 1990, 37).

Το ότι βέβαια μια γλώσσα μετατρέπεται από τους ομιλητές της κατά περίπτωση και κάτω από ορισμένες συνθήκες σε συνθηματική-κρυφή γλώσσα αποτελεί μια ιδιοτυπία των ομιλητών, η οποία αυτή καθαυτή δεν αποτελεί στοιχείο ισχύος, μας παρέχει όμως μια ιδέα για το πώς βλέπουν οι ομιλητές της γλώσσας τη σχέση της ομάδας τους -και της γλώσσας τους- με άλλες ομάδες και με άλλες γλώσσες.

Ο Pierre Guiraud μιλώντας για την *argot* υποστηρίζει ότι “ο ονομπιασμός είναι η ουσία/φύση (*essence*) αυτών των γλωσσών [δηλ. των συνθηματικών], δηλαδή η αίσθηση της ανωτερότητας της ομάδας και η περιφρόνηση των άλλων” (Guiraud 1989, 98). Αν δεχτούμε την άποψη του P. Guiraud, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε πως η δυνατότητα χρήσης της ρομανές από τους ομιλητές της ως συνθηματικής-κρυφής γλώσσας προσδίδει σ’ αυτούς την αίσθηση της ανωτερότητας της ομάδας -οπότε και της γλώσσας τους- απέναντι στις άλλες ομάδες και γλώσσες και να θεωρήσουμε πως ο πιθανός γλωσσικός ηγεμονισμός των επίσημων εθνικών γλωσσών μηδενίζεται στις συνειδήσεις τους, οπότε η πιθανή υφιστάμενη σχέση ισχυρής-ασθενούς γλώσσας μεταξύ της ρομανές και των άλλων γλωσσών στην περίπτωση της συνθηματικής χρήσης διαμορφώνεται σε ρομανές=ισχυρή γλώσσα, άλλη γλώσσα=ασθενής.

Οι Ρομ της Ε.Ε. ζουν σ’ ένα διφυές γλωσσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, το δικό τους και το κυρίαρχο της χώρας στην οποία βρίσκονται. Στο περιβάλλον αυτό αναγκάζονται να προσαρμόζονται για να επιβιώσουν. Η πολιτισμική διφυΐα αντανακλάται και στις στάσεις τους απέναντι στον πολιτισμό και την κουλτούρα των μη Ρομ. Κρατούν όσα από τα δικά τους πολιτισμικά στοιχεία τους είναι απαραίτητα για τη

διατήρηση και τόνωση της ταυτότητάς τους και τη δήλωση της ετερότητάς τους και παράλληλα δανείζονται και αφομοιώνουν ορισμένα στοιχεία από τον πολιτισμό της κυρίαρχης εθνότητας στην περιοχή τους. Κάτι ανάλογο συνέβη και συμβαίνει και με τη γλώσσα τους· διατήρησαν όσα στοιχεία τους είναι απαραίτητα από τη γλώσσα τους και δανείστηκαν -και δανείζονται ακόμη- κάποια γλωσσικά στοιχεία από την κυρίαρχη γλώσσα της περιοχής στην οποία ζουν. Έτσι πολιτισμική και γλωσσική διφυΐα συμβαδίζουν, οπότε ο όποιος γλωσσικός ηγεμονισμός ασκείται ενδεχομένως από την κυρίαρχη γλώσσα αφομοιώνεται από τους ομιλητές της ρομανές, με αποτέλεσμα να μη δίνεται η αίσθηση μιας αξιολογικής διαφοράς μεταξύ των γλωσσών. Σ' αυτό υποβοηθά και η αυτοαντίληψη περί μιας διαφορετικής φυλής και όχι περί διαφορετικής εθνότητας. Η άποψη αυτή συνδέεται και με την προσπάθεια που καταβάλλεται εδώ και εκατό περίπου χρόνια για τη δημιουργία μιας κοινής ρομανές. Καμιά όμως από τις προσπάθειες που έχουν γίνει και γίνονται δεν τελεσφόρησε, γιατί, κατά τη γνώμη μας: α) δεν αποτελεί ανάγκη των ίδιων των ομιλητών της ρομανές, β) δεν έχουν μια ενιαία εθνική συνείδηση· και η ενιαία φυλετική συνείδηση φαίνεται πως δεν περιέχει τα στοιχεία εκείνα που δημιουργούν μια κοινή γλώσσα και γ) θεωρούν μάλλον ότι η γλώσσα τους δεν υφίσταται κανένα γλωσσικό ηγεμονισμό από τις κυρίαρχες εθνικές γλώσσες.

Μέχρι στιγμής διερευνήσαμε και αναλύσαμε τις στάσεις και τις γλωσσικές πρακτικές των ομιλητών της ρομανές απέναντι στη γλώσσα τους. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τις απόψεις των μη Ρομ απέναντι στη ρομανές. Παρόλο ότι μπορεί ο ερευνητής να βρει πάρα πολλές αναφορές και απόψεις των μη Ρομ για τα χαρακτηριστικά, τον τρόπο ζωής κτλ. των Ρομ, είναι πολύ δύσκολο -αν όχι αδύνατο- να βρει κανείς αναφορές για τη γλώσσα τους. Όσον αφορά τους Έλληνες, οι περισσότεροι δε γνωρίζουν, όπως φαίνεται από μια πρόχειρη έρευνα, ότι οι Ρομ έχουν ξεχωριστή γλώσσα επικοινωνίας· θεωρούν ότι απλώς μιλούν τα ελληνικά με διαφορετική προφορά. Γι' αυτό δεν εκφράζουν ρητή στάση για τη ρομανές αλλά έχουν μια χλευαστική διάθεση απέναντι στην τσιγγάνικη προφορά. Μια ανάλογη εντύπωση, όσο τουλάχιστον διαπιστώνεται από τη σχετική βιβλιογραφία, κυριαρχεί και στους μη Ρομ των χωρών της Ε.Ε. Αυτοί που γνωρίζουν την ύπαρξη της ρομανές είναι οι ασχολούμενοι με τους Ρομ Τσιγγανολόγοι, Γλωσσολόγοι, Εθνολόγοι, υπεύθυνοι ανθρωπιστικών και αντιρατσιστικών οργανώσεων, οι οποίοι ούτως ή άλλως διάκεινται ευνοϊκά τόσο προς τους ίδιους τους Ρομ όσο και προς την ίδια τη γλώσσα τους, οπότε η γνώμη που εκφράζουν για τη ρομανές δεν μπορεί να είναι αντιπροσωπευτική των απόψεων που έχει η κοινή γνώμη των μη Ρομ. Ορισμένοι όμως από αυτούς, χρησιμοποιώντας και ερευνητικά δεδομένα, δημιουργούν προκαταλήψεις γλωσσολογικής φύσεως, οι οποίες διαμορφώνουν αντιλήψεις περί μειονεξίας της ρομανές και την κατατάσσουν με αυτό το κριτήριο στις “ασθενείς” γλώσσες. Μια τέτοια περίπτωση αναφέρει ο Ian Hancock, ο οποίος υποστηρίζει πως “εκτός από τον Borrow, κανείς συγγραφέας δε γνώριζε τη ρομανές” (Hancock 1988, 22) και ότι πολλοί συγγραφείς έκαναν το λάθος να υποστηρίξουν ότι στο λεξιλόγιο των Ρομ λείπουν δύο βασικές έννοιες: η “ιδιοκτησία” και το “καθήκον”. Αποδεικνύει ότι στις διάφορες διαλέκτους της ρομανές υπάρχουν λέξεις που εκφράζουν αυτές τις έννοιες (ιδιοκτησία= mūikos, arac imūta, sersūmo, musaīrθ, καθήκον= slwz ba, kandimgs, thoximgs, vuz lipθ) και καταλήγει λέγοντας ότι πολλοί μελετητές βλέπουν τους Ρομ από την πλευρά των μη Ρομ.

Πάντως οι όποιες λανθασμένες ή σωστές πληροφορίες που προέρχονται από τους επιστήμονες κινούνται μέσα στα πλαίσια της επιστημονικής συζήτησης και δεν επηρεάζουν δραστικά την κοινή γνώμη, η οποία κυριαρχείται από την αντίληψη που αναπτύξαμε προηγουμένως, και με την έννοια αυτή δεν τίθεται το ζήτημα “ισχυρής” και “ασθενούς” γλώσσας στους μη Ρομ.

Τελικά η ρομανές με τις ποικίλες της μορφές κατέχει μέσα στην Ε.Ε. τη θέση μιας γλώσσας που παραδίδεται κυρίως προφορικά, βρίσκεται σε κατάσταση δομικής και λειτουργικής συρρίκνωσης με κάποια πολύ μικρά συμπτώματα γλωσσικής θνησιμότητας, με όλα τα χαρακτηριστικά μιας “ασθενούς” σε σχέση με τις εθνικές-επίσημες γλώσσες της Ε.Ε., χαρακτηριστικό που αποτελεί βίωμα και διαπίστωση των μη Τσιγγάνων. Αντίθετα οι Τσιγγάνοι δε βιώνουν αυτό το χαρακτηριστικό, γιατί ως χρήστες αντιλαμβάνονται ότι η ρομανές εξυπηρετεί κάποιες επικοινωνιακές ανάγκες τους, οι οποίες δεν είναι δυνατό να εξυπηρετηθούν με την εθνική γλώσσα, την οποία βέβαια τη χρησιμοποιούν για εξυπηρέτηση άλλων επικοινωνιακών αναγκών.

Εκείνο που διαπιστώνεται από τα υπάρχοντα δεδομένα και τις στάσεις των Ρομ είναι πως η εξουσία των εθνικών γλωσσών που υφίστανται οι ομιλητές της ρομανές δε μεταφράζεται σε πραγματική εξουσία, γιατί προφανώς διαθέτουν εγγενείς δυνάμεις αντίστασης. Αναγνωρίζουν τη διαφορετικότητα της γλώσσας τους σε σχέση με την εθνική γλώσσα, την οποία κατέχουν, διαφορετικότητα, η οποία προφανώς εντοπίζεται στη μη χρήση γραπτού λόγου και κυρίως στις διαφορετικές λειτουργίες με τη χρήση της οποίας επιτελούνται. Αντιλαμβάνονται ότι η αποτελεσματικότητα των δύο γλωσσών που συνήθως χρησιμοποιούν είναι έννοια που λειτουργεί συμπληρωματικά, και ακόμη ότι η απώλεια της χρήσης της ρομανές από κάποιο μέλος της ομάδας τους σημαίνει ταυτόχρονα και την απώλεια της ταυτότητάς του. Όλα αυτά τα δεδομένα ανατρέπουν την εντύπωση που συνήθως έχουν οι μη Ρομ για την κατωτερότητα της ρομανές σε σχέση με τις “ισχυρές” εθνικές γλώσσες και διαμορφώνουν, κατά την άποψή μου, μια άλλη οπτική για τη σχέση “ισχυρής”-“ασθενούς” γλώσσας, αυτή της συλλογικής αίσθησης της γλώσσας των ομιλητών σε σχέση με τις άλλες γλώσσες. Αυτό με άλλα λόγια σημαίνει ότι αν μια δίγλωσση φυλετική -ή και κοινωνική- ομάδα χρησιμοποιεί μια γλώσσα δομικά συρρικνωμένη, η οποία ωστόσο επιτελεί αρκετές λειτουργίες, οι οποίες δεν είναι δυνατό να επιτελεσθούν με μια άλλη γλώσσα, αυτή είναι εξίσου ισχυρή με την πρώτη.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- BARTHELEMY, A. *χ.χ.ε. Dictionnaire du tsigane kaldera? .x.t.e.*
- BELL, A. 1991. *The language of news media.* Cambridge: Blackwell.
- XATZΗΣΑΒΒΙΔΗΣ, Σ. 1995. Ελληνικά-Ρομανές (τσιγγάνικα): μερικές περιπτώσεις αμοιβαίου δανεισμού. Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 15^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Α.Π.Θ.* Θεσσαλονίκη.
- COURTHIADE, M. 1990. Les voies de l' é mergence du romani commun. *Etudes Tsiganes* 3:26-51.
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ, 1994. *Οι λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (έκθεση πεπραγμένων 1989-1993).* Βρυξέλλες.
- ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΛΑΪΚΗΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ, 1990. *Οι Τσιγγάνοι της Αγ. Βαρβάρας και της Κάτω Αχαΐας (Μελέτη-Έρευνα).* Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.
- GUIRAUD, P. 1989. *L' argot.* Paris: PUF.

- HANCOCK, I. 1988. Le stéréotype du Gitan. *Etudes Tsiganes* 3:19-25.
- LIÉ GEOIS, J-P. 1994. *Roma, Tsiganes, Voyageurs*. Strasbourg: Conseil de l'Europe.
- MALCAHY, F.D. 1979 Studies in Gitano Social Ecology: Linguistic Performance and Ethnicity. *International Journal of the Sociology of Language* 19:11-28.
- de MARNE, Ph. 1988. L'opposition distinctive (Tsiganes-Gadjé). *Etudes Tsiganes* 3:31-37.
- MESSING, G. 1987. *A glossary of greek romany*. Ohio: Slavica Publishers Inc.
- MROZ, L. 1990. Les Lohar, les Banjara et le problème de l'origine des Tsiganes. *Etudes Tsiganes* 1:3-14.
- OSMANI, L. 1989. Sur les mots qui manquent dans la langue romani. Στο *Tsiganes:identité , évolution*, επιμ. P. Williams, 385-394. Paris:Etudes Tsiganes-Syros Alternatives.
- PASPATIS, A. 1870. *Etudes sur les tchingianés ou Bohémiens de l'empire ottoman*. Konstantinople:Imprimerie Antoine Koroméla.
- ΠΥΝΕΝΤΥ, Ζ. 1995. Ο ξένος, αυτός ο όμοιος που απαρνιόμαστε. *Σύγχρονα Θέματα* 54 (Ιαν.-Μαρτ.):36-43.
- RROMANI Û NIA. 1990. La langue romani commun. *Etudes Tsiganes* 3:22-25.
- VALET, J. 1986. *Vocabulaire des Manouches d'Auvergne*. κ.τ.ε
- VALTONEN, P. 1990. Trends in Finnish Romani. *International Journal of the Sociology of Language*. 19:121-124.